

**Biblioteka i mała ojczyzna.
Regionalizm, globalizm, kapitał kulturowy
i dziedzictwo środkowoeuropejskie
jako wyzwania dla współczesnych
bibliotek**

**Dr Jacek Ladorucki
(Uniwersytet Łódzki)**

Historia i polityka

- Historia i polityka to czynniki, które w Europie Środkowej odgrywają szczególną rolę w biografiach ludzi, relacjach społecznych i działalności instytucji kulturalnych, w tym bibliotek
- Współczesna Europa zmierza ku nowym ponadnarodowym strukturom, które muszą pogodzić demokratyczne i obywatelskie tradycje starego kontynentu z mentalnością środkowoeuropejską.
- Przykładem wpływu polityki na powojenną historię bibliotek mogą być polskie księgozbiory zastrzeżone (*prohibita*), zbiornice księgozbiorów zabezpieczonych albo działalność Centralnego Zarządu bibliotek (1951-1957)

Jurij Andruchowycz...

- „Od dzieciństwa pociągają mnie ruiny, ów szczególny ślad, osobliwy osad minionego istnienia. Nie chcę tego wyjaśniać jakimiś nazbyt wybujałymi skłonnościami metafizycznymi czy romantycznymi. [...] Wychowywałem się w świecie owych miasteczkowych podwórek i domów, tak modnych sto lat temu mansard i werand. Tak, dosłownie sto lat – chodzi bowiem o niegdysiejszy *fin de siècle*, o przełom wieków, na prowincji z reguły odbierany nie tak demonicznie jak na przykład w Wiedniu, ale mimo wszystko. Przeważająca część tego świata już w chwili moich narodzin leżała w gruzach, stąd nie mogę pamiętać całości, wciąż jednak pamiętam owych dziwnych, przeważnie przygarbionych starych mężczyzn i kobiety, którzy przeklinali w dialekcie galicyjskim, jeszcze z czasów gimnazjalnych pamiętali łącińskie przysłowia, a w czasach Chruszczowa i The Beatles ubierali się tak, jakby szli witać erzhherzoga Franciszka Ferdynanda. (Jak im się udało ocalić te ubrania – oto pytanie! Pomimo tych wszystkich czystek, rewizji, zsyłek, nacjonalizacji. [...])”

Andrzej Stasiuk...

- „...Oczywiście, geografia nie jest tak ważna, jak wyobrażnia, choćby z tego względu, że częściej jest pułapką niż schronieniem. Niemniej jednak te dwie dziedziny, tak od siebie odległe, są powiązane ze sobą węzłem silniejszym niż szalenstwo i rozsądek razem wzięte. [...] Posługuję się cyrklem jak dawni geografowie, odkrywcy i wodzowie starych kampanii: mierzę nim odległość. [...]. Wbijam więc igłę w miejscu, gdzie teraz jestem, i wszystko wskazuje na to, że pozostanę. Drugie ramię ustawiam tam, gdzie się urodziłem i spędziłem większą część życia. To jest w końcu podstawowa wielkość, gdy próbujemy pogodzić własną biografię z przestrzenią. Między moim Wołowcem a Warszawą jest w linii prostej circa trzysta kilometrów. Oczywiście, nie mogę oprzeć się pokusie i wykreślam wokół Wołowca trzystukilometrowy krąg, żeby określić swoją środkową Europę. Linia biegnie mniej więcej przez Brześć, Równe, Czerniowce, Cluż-Napoka, Arad, Szeged, Budapeszt, Żylinę, Katowice, Częstochowę i kończy się tam, gdzie zaczyna, czyli w Warszawie. Wewnątrz jest kawałek Białorusi, całkiem sporo Ukrainy, przyzwoite i porównywalne przestrzenie Rumunii i Węgier, prawie cała Słowacja i skrawek Czech. No i jakaś jedna trzecia Ojczyzny. Nie ma Niemiec, nie ma Rosji – co przyjmuję z pewnym zdziwieniem, ale też z dyskretną atawistyczną ulgą”

Pamięć i ojczyzna

- Dbałość o pamięć, w sensie zachowania dziedzictwa kulturowego to także domena bibliotek, o czym mówi współczesne ustawodawstwo biblioteczne.
- Pisał o tym również kilkadziesiąt lat temu Walter Hofmann, twórca niemieckiej szkoły w badaniach nad czytelnictwem („biblioteka jako pamięć ludzkości”). „Kraż życia” obejmujący granice kształtowania jednostki to ogólne uwarunkowania socjologiczne, do którym zaliczyć można pojęcie ojczyzny jako wspólnoty i jednej z naczelných idei kultury.
- Ojczyzna należy do kategorii pojęć, które posiadają długą historię, kształtują nowoczesną kulturę europejską oraz postawy społeczne ludzi. Mała ojczyzna jako terytorium wspólnoty jest zarówno realną przestrzenią geograficzną, społeczno-kulturową, jaki i miejscem symbolicznym – pełnym intymnych układów odniesienia i relacji

Pamięć i ojczyzna

- Biblioteka to instytucja zanurzona w kulturze i jeden z jej symboli, trudno więc mówić o bibliotece w sposób „techniczny”, bez odkrywania kontekstów i poszukiwania odniesień w różnych pokładach refleksji humanistycznej.
- Narody Europy Środkowowschodniej mają dużo więcej sukcesów w dziedzinie kultury niż w gospodarce. Uwydatnianie tych wartości i ich promocja na forach lokalnych i ponadnarodowych należy do powinności bibliotek.
- Celem artykułu jest ukazanie znaczenia bibliotek w realiach społeczeństwa informacyjnego, ich kapitału kulturowego, ewolucji funkcjonowania, zmian w środowisku kulturowym w okresie przełomu cyfrowego oraz polityki pamięci, rozumianej jako kształtowanie świadomości kulturalno-historycznej i umacnianie dyskursu środowiskowego o przeszłości.

Mała ojczyzna i terminy pokrewne...

- Zagadnienie „małej ojczyzny” implikuje konieczność wyjaśnienia wielu pojęć, takich jak: tożsamość, społeczność lokalna, odrębność kulturowa, region, tradycje, , kapitał kulturowy, przestrzeń domowa, Europa Środkowowschodnia.

Społeczności lokalne

- Społeczności lokalne tworzą ludzie zgromadzeni na tym samym terytorium, połączeni pewnymi więziami społecznymi, wyróżniający się odrębnością kulturową, mentalną oraz tradycjami.
- Lokalność i regionalizm jako zjawiska od nowa zaczęto zauważać w Polsce i innych krajach byłego bloku wschodniego na początku lat 90. XX wieku.
- Człowieka w jego otoczeniu interesuje najbardziej to, z czym ma najsilniejsze interakcje, czyli ludzie i sprawy miejsca, w którym żyje i pracuje. Zatem najbliższe otoczenie domu: wieś, ulica, miasto, gmina, dzielnica. „Zainteresowanie to jest wprost proporcjonalne do odległości: im bliżej człowieka, tym zainteresowanie rośnie, maleje, gdy fakt wydarzył się dalej”

Idea regionalizmu

- Praca na rzecz idei regionalizmu, w instytucjach kultury (w tym, w bibliotekach), oznacza zrozumienie przejawów kultury danego regionu, jako zbioru typowych właściwości i dążenie do zachowania ukształtowanych odrębności regionalnych: historii, tradycji, rytuałów, kuchni, gwary, folkloru i innych cech swoistych, często trudnych do określenia
- O jednej z takich właściwości, nazwanej „mentalnym pejzażem środkowoeuropejskim”, w kontekście jednoczenia się Europy, pisał Josef Kroutvort:
- „wytykanie Europie Środkowej prowincjonalizmu byłoby poważnym nieporozumieniem. Nie brakuje tu zręcznych rąk, mądrych głów, poczucia wartości, otwartości na sztukę. A jednak marnieje to, co pozostawiono własnemu losowi poza nawiasem historii. Nawet geniusz jest naznaczony kompromisem z rzeczywistością. Problem nie polega zatem na braku kultury, barbarzyństwie, niskiej cywilizacji – chodzi o coś zupełnie innego”

Regionalizm i biblioteki

- Regionalizm jako filozofia działania w dzisiejszych czasach w krajach postkomunistycznych nabiera szczególnego znaczenia i stanowi szansę dla bibliotekarzy jako animatorów kultury i liderów działań społecznych.
- W ujęciu pedagogiki bibliotecznej regionalizm można traktować jako swoisty ruch edukacyjny, ukierunkowany zarówno na młodzież, jak i na dorosłych, współtworzący proces ustawicznego kształcenia i wychowania.

Kapitał kulturowy bibliotek

- Biblioteki współczesne działają na styku władzy różnych szczebli, wolnego rynku, publicznych pieniędzy i prywatnych interesów użytkowników.
- Wynika z tego konieczność budowania własnego kapitału, którego wartość opiera się na wzajemnych relacjach społecznych i zaufaniu jednostek.
- Instytucje te, poprzez swój usługowy charakter, są szczególnie predestynowane do kreowania określonych zasobów, służących realizacji własnych interesów i wartości.

Kapitał kulturowy bibliotek

- Pojęcie kapitału społecznego zostało rozpropagowane za sprawą Pierre'a Bourdieu i Roberta Putnama oraz Francisa Fukuyamy., dla którego najważniejszą instytucją (cechą) reprezentującą ten rodzaj kapitału stało się zaufanie społeczne
- W ujęciu Putnama kapitał społeczny jest cechą przypisywaną grupom społecznym, w szczególności społecznościom regionalnym lub lokalnym. Stanowi niejako ogólną sumę zaufania mieszkańców danej wspólnoty wobec siebie oraz różnego rodzaju instytucji.

Kapitał kulturowy bibliotek i polityka pamięci

- Niezbędne wydaje się wyrabianie w pracownikach bibliotek etosu służby społecznej wobec lokalnego środowiska – poczucia misji, propagowania dziedzictwa narodowego, środkowoeuropejskiego i europejskiego oraz żywe reagowanie na potrzeby środowiska i stymulowanie jego upodobań
- Biblioteka jest instytucją polityki pamięci na każdym szczeblu: od biblioteki gminnej, wojewódzkiej, uniwersyteckiej aż po centralną księżnicę państwa. Cele edukacyjne, wychowawcze i naukowe realizowane przez te instytucje są zbieżne, a niekiedy tożsame z misją muzeów, izb pamięci i centrów kulturalnych.

Praktyczna realizacja idei regionalizmu i polityki pamięci

- Realizacja idei regionalizmu i polityki pamięci wymaga podjęcia kilku kroków:
- I. Rozpoznanie „emblematów” regionu (przedmioty, czynności, idee, zjawiska przyrodnicze symbolizujące miejsce) charakterystycznych i unikatowych i wpisanie ich na listę, jako powszechnie kojarzonych symboli miejsca.
- Promowanie tych emblematów i interpretacja powinna być budowana poprzez historyczną wiarygodności świadectw przy wykorzystaniu różnych narracji (polifonia narracji o zróżnicowanym i rosnącym stopniu wiarygodności).

Praktyczna realizacja idei regionalizmu i polityki pamięci

- **II.** Stworzenie katalogu postaci (historycznych lub współczesnych) związanych z regionem, powiatem lub gminą oraz propagowanie ich zasług i dorobku wśród mieszkańców; podejmowanie działań doradczych w zakresie tworzenia oblicza wizualnego miejsca poprzez propozycje nadawania nazw instytucji publicznych, patronów ulic i placówek kulturalnych, festiwali i imprez lokalnych.
- W promocji ważnych dla regionu postaci istotne jest wykorzystywanie językowych instrumentów modalnych (opisywanie opinii, emocji, powinności, tzn. stosunku nadawcy do treści wypowiedzi): definiowanie postaw i wartości oraz wyraziste etykietowanie bohaterów.

Praktyczna realizacja idei regionalizmu i polityki pamięci

- **III.** Przygotowanie antologii tekstów związanych z regionem. W jej skład powinny wchodzić zarówno utwory publikowane i niepublikowane, pisane i tzw. teksty kultury
- szczególnie wartościowe mogą być dawne teksty jarmarczne (literatura ludowa), dawne piosenki kabaretowe, utwory z tingel-tanglów i teatrzyków bulwarowych, ballady podwórkowe, senniki i księgi magiczne, serie i powieści zeszytowe. Wszystkie te rodzaje tekstów stanowią historię literatury i kultury popularnej

Praktyczna realizacja idei regionalizmu i polityki pamięci

- **IV.** Opracowanie strategii przyciągania do miejsca i tzw. topografii pamięci, a w szczególności::
- opracowanie scenariuszy podróży po regionie (miejscu) lub mapy geograficznej poznawania miejsca, jak również mapy wydarzeń kulturalnych regionu. Mogą się tutaj znaleźć elementy stopniowania napięcia i niespodzianek, rozwiązywania zagadek związanych z regionem zachęcające do ponownego odkrywania poznanych miejsc i biblioteki;
- przygotowanie schematów „gier miejskich” jako formy rozrywki wykorzystującej przestrzeń. Łączą one w sobie cechy flash mobów, happeningów ulicznych, performance, oraz gier komputerowych, RPG i harcerskich podchodów. Gry tego typu mogą mieć różnorodną tematykę: od wydarzeń historycznych, przez powieści, po historie wymyślone przez autorów gry. Po odpowiednich zabiegach adaptacyjnych, „gry miejskie” mogą być organizowane w dowolnej przestrzeni z odpowiednią infrastrukturą

Praktyczna realizacja idei regionalizmu i polityki pamięci

- V. Dostępność informacji o regionie i wykorzystanie w tym celu mediów masowych i społecznościowych.
- Wskazaniem działaniem dla bibliotek monitorowanie systemu kultury w regionie. Istotna jest także kontrola organizacji czasu regionu (kalendarz świąt lokalnych, religijnych, ogólnopństwowych).
- Jeśli jest to możliwe, bibliotekarz może podjąć działania w celu stworzenia alternatywnych materiałów związanych z miejscem (konkurs legend, utworów muzycznych lub gier nawiązujących do regionu). W perspektywie mogłoby to prowadzić do stworzenia „ludoteki”, jako działu bibliotecznego związanego z promocją regionu poprzez gry i zabawy.

Praktyczna realizacja idei regionalizmu i polityki pamięci

- Niektóre działania mogą przekraczać możliwości biblioteki i kapitałów, którymi dysponuje, dlatego wskazana byłaby współpraca z innymi instytucjami kultury oraz działania lobbingsowe pokazujące, iż księżnice to instytucje działająca na styku różnych, nie zawsze zdefiniowanych aktywności, promocji kultury i planowania strategicznego.
- Niezbędne są też działania korporacyjne organizacji bibliotekarskich wywierające wpływ na politykę kulturalną państwa, a w szczególności politykę pamięci i podtrzymywania środkowoeuropejskiego dziedzictwa kulturowego.
- Interpretacja tożsamości wspólnoty lokalnej, wydarzeń z przeszłości oraz prowadzenie dyskursu o historii należą do kompetencji instytucji książki i informacji

Media, biblioteka, lokalność

- Współczesny świat przypomina „kalejdoskop zmiennych tożsamości”, który nie ma swoich bezpośrednich odniesień w sferze fizycznej. Media elektroniczne odgrywają dominującą rolę w kreowaniu sfery publicznej i prywatnej.
- Telewizja, ale też w coraz większym stopniu Internet zmieniają domowe praktyki kulturowe i redefiniują idee „zadomowienia” i „osiadania” oraz znaczenie domu w prywatnym doświadczeniu.
- Pojęcia „ojczyzny”, „małej ojczyzny” i „regionu” zyskały nowe konteksty związane bezpośrednio z przestrzenią domu.
- David Morley pisze, iż nowoczesne techniki komunikacyjne wkraczają w „granice gospodarstwa domowego, wnosząc świat publiczny w prywatny, [...] równocześnie budują więź społeczną przez podobieństwo doświadczeń: czas i rytuał nadawania są dla wszystkich jednakowe”.

Media, biblioteka, lokalność

- *Social media* upodobniły się do powszechnie dostępnej telewizji, a przez to uzyskały zdolność do kreowania opinii publicznej.
- Z badań wynika, iż w ciągu ostatnich dwóch lat liczba użytkowników Facebooka w Polsce wzrosła dwukrotnie, a na koniec 2014 roku łączna liczba korzystających z tego medium wynosiła 12,4 mln. osób. Z danych Megapanelu PBI/Gemius wynika, że YouTube'a w kwietniu 2015 roku odwiedziło 16,37 mln polskich internautów, czyli 75,6 proc. wszystkich użytkowników sieci w Polsce.
- Liczba użytkowników Twittera na koniec 2014 roku ustabilizowała się na poziomie 2,5-3 mln miesięcznie, Instagrama - 2-2,3 mln., Pinteresta - 1,4-1,7 mln., a Ask.fm - 2-2,5 mln. korzystających.
- Użytkownicy mediów społecznościowych, niezależnie od mediów tradycyjnych, ustawiają własny harmonogram wydarzeń i priorytetów informacyjnych, tzw. agendę dnia

Media, biblioteka, lokalność

- „Codzienność bardzo niewielu ludzi – pisze Włodzimierz Karol Pessel – można by scharakteryzować jako lokalną, ponieważ obecnie same lokalności stanowią konsekwencję dynamiki globalizmu. Media elektroniczne wpływają na relacje sąsiedztwa w przestrzeni w tym znaczeniu, że wartość lokalności i >>światowości<< urzeczywistnia się coraz częściej w przestrzeniach wirtualnych, a także retorycznych – człowiek czuje się u siebie, gdy w zetknięciu z retoryką innych ludzi nie jest zmuszany do wyjaśnień i tłumaczenia swoich racji.”

Media, biblioteka, lokalność

- Tę tendencję pokazują serwisy informacyjne i strony lokalnych społeczności zamieszczane na Facebooku, np. „Kocham Łódzkie”, „Obywatele dla demokracji”, „Kocham Gminę Grabów”, „Łodzianie Decydują” i inne.
- We wszystkich tych sytuacjach, to co lokalne miesza się z tym, co globalne; tak zwane terytorium domu na nowo wyznaczają media niwelując bariery przestrzenne.
- Pojawiło się także zjawisko Ruchów Miejskich, które działają na rzecz partycypacji społecznej i prawa do współdecydowania w działaniach lokalnych.
- Ciekawym przykładem łączenia inicjatyw lokalnych z działalnością bibliotek jest łódzka „Fundacja Normalne Miasto - Fenomen”, której trzon stanowią aktywiści połączeni troską o rodzinne miasto. Od 2014 roku Fundacja zbiera opinie mieszkańców o łódzkich bibliotekach publicznych poprzez projekt „Biblioskan”, realizowany w ramach programu Obywatele dla Demokracji i finansowany z Funduszy Europejskiego Obszaru Gospodarczego (EOG)[,
- Istotnym elementem promocji tych działań stanowią portale społecznościowe i blogi.

Media, biblioteka, lokalność

- W Polsce po raz pierwszy w 2012 roku Instytut Monitorowania Mediów podał, że media społecznościowe doczekały się większej liczby cytowań niż telewizja.
- Doniesienia zaczerpnięte z Facebooka i Twittera przytaczane były 544 razy, a ze stacji telewizyjnych tylko 438;
- wynika to z rosnącej roli *social media* jako pełnoprawnego kanału informacyjnego

Media, biblioteka, lokalność

- Rozwój technologii komunikacyjnych poszerzył pole ludzkich doświadczeń.
- Powstała sfera rzeczywistości medialnej, a w konsekwencji także „miejsca” wzajemnego przenikania się światów: wirtualnego i realnego.
- Biblioteka pod wpływem mediów (i wraz z nimi) przeniosła swoje pole działania poza przestrzeń fizyczną, w której działała dotychczas.

Media, biblioteka, lokalność

- Biblioteka zbliżyła się do przestrzeni domu i codzienności wyznaczonej różnymi porządkami sytuacyjnymi, w którym prywatność, praca i „inne miejsca” (na wzór „miejsca trzeciego”) ulegają redefiniowaniu.
- Duża część usług i dostępna jest w domach użytkowników: przeglądanie katalogów bibliotecznych, korzystanie z baz danych, czytanie treści w repozytoriach, pobieranie zdigitalizowanych zasobów lub specjalnie dedykowanej oferty dla pracowników naukowych stało się faktem.
- Mobilność, zauważana na co dzień jako zjawisko, staje się powoli wspólną cechą biblioteki i domu w rozumieniu dosłownym i symbolicznym.

Wnioski

- W trwającej transformacji kulturowej Polski i Europy Środkowej regionalizm powinien odgrywać istotną rolę i stawać się instrumentem budowy społeczeństwa obywatelskiego.
- Biblioteki współczesne dążą do zwiększenia swojej kulturotwórczej i informacyjnej roli, aktywizują uczestnictwo kulturowe obywateli, służą rekreacji i systematycznie rozszerzają metody i narzędzia partycypacji społecznej, inicjują projekty dla społeczności lokalnych a poprzez to krzewią ideę wspólnego dobra.
- Sens nowoczesnego regionalizmu propagowanego przez biblioteki różnych typów powinien polegać na przywracaniu jednostce „zakorzenienia” i odnajdowaniu rodowodu własnej kultury.
- Biblioteki, poprzez dbałość o rozwój regionu, powinny stawać się instytucjami podtrzymywania lub przywracania tożsamości grupowej i podejmować próby wpływania na usprawnienie działania terenowych organów władzy.
- Ich publiczny i powszechny charakter nakazuje przyjęcie wyzwania dbałości o politykę pamięci i popieranie wszelkich spontanicznych i dobrowolnych form działalności społecznej na swoim terenie, mających znaczenie wychowawcze

Wnioski

- Społeczeństwo informacyjne stanowi pokłosie rozwoju cywilizacji zachodniej, która mimo zawirowań historycznych wciąż rozwija ideały wolności, wiedzy i rozwoju.
- Biblioteki wspomagają tę humanistyczną misję i stanowią od połowy XIX wieku instrument demokracji.
- Płynna rzeczywistość, modyfikowana przez media, przyspieszenie cywilizacyjne, oprócz zagrożeń, dają bibliotekom szanse na nowe i trwałe zakorzenienie się w świadomości społecznej i zmieniającej się kulturze.
- Interpretacja tożsamości wspólnoty lokalnej, wydarzeń z przeszłości oraz prowadzenie dyskursów o historii i współczesności należą do kompetencji instytucji książki i informacji.

- Dziękuję za uwagę!